SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

TALABA-YOSHLARDA IJTIMOIY MAS'ULIYATNI RIVOJLANTIRISHNING ANTROPOSENTRIK YONDASHUV ASOSIDAGI PEDAGOGIK MEXANIZMLARI: RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASI VA MILLIY TA'LIM AMALIYOTI

Ibragimov Baxromjon Ismoilovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada maktab, kollej va oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish muammosi antroposentrik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Ijtimoiy mas'uliyatning shaxsiy, axloqiy, fuqarolik, ekologik va kasbiy tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqlikda yoritilib, yoshlarni ta'lim muassasasining kundalik hayoti, jamoat ishlari, ko'ngillilik faoliyati, ekologik tashabbuslar va amaliy loyihalarga jalb etishning pedagogik imkoniyatlari asoslanadi. Yaponiya va Finlyandiya ta'lim tizimlaridagi o'quvchilarning maktab hayotidagi ishtiroki, umumiy makon uchun javobgarligi, mustaqil qaror qabul qilishi va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga doir tajribalar qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan "Yashil makon" umummilliy loyihasi misolida yoshlarni tabiatni asrash, daraxtlarni parvarishlash va jamoat manfaatlariga xizmat qiluvchi amaliy faoliyatga jalb etishning tarbiyaviy ahamiyati ochib beriladi. Maqola yakunida ta'lim muassasalarida yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini tizimli shakllantirishga doir pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar

ijtimoiy mas'uliyat, antroposentrik yondashuv, talaba-yoshlar, fuqarolik pozitsiyasi, amaliy faoliyat, ekologik madaniyat, kasbiy mas'uliyat, ko'ngillilik, ta'lim muhiti, xalqaro tajriba.

Abstract

This article examines the development of social responsibility among school pupils, college students and university students through an anthropocentric pedagogical approach. It explores the personal, ethical, civic, environmental and professional dimensions of responsibility and analyses the educational potential of practical activities, volunteering, environmental initiatives and student participation in institutional life. Selected educational practices in Japan and Finland are comparatively examined, with particular attention to shared responsibilities, student participation, independent decision-making and collaborative learning. The article also discusses Uzbekistan's "Yashil Makon" (Green Space) nationwide initiative as an

example of engaging young people in environmental stewardship and socially beneficial activities. Practical recommendations are proposed for strengthening social responsibility through systematic educational interventions.
Keywords
social responsibility, anthropocentric approach, youth, civic engagement, practical activities, environmental education, professional responsibility, volunteering, educational environment, international experience.

Kirish

Globallashuv, raqamli transformatsiya, ekologik muammolarning kuchayishi va mehnat bozoridagi o‘zgarishlar sharoitida yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish masalasi ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Zamonaviy jamiyat uchun faqat bilimli va kasbiy kompetensiyaga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlashning o‘zi yetarli emas. Shu bilan birga, o‘z xatti-harakatlarining oqibatlarini anglaydigan, jamoat manfaatlarini qadrlaydigan, zimmasiga yuklatilgan vazifalarni vijdonan bajaradigan hamda ijtimoiy muammolarni hal etishda faol ishtirok etadigan shaxslarni tarbiyalash zarur.

Ijtimoiy mas’uliyat shaxsning jamiyat, oila, ta’lim muassasasi, kasb, davlat va atrof-muhit bilan munosabatlarida namoyon bo‘ladigan murakkab ijtimoiy-pedagogik sifatdir. U insonning belgilangan me’yorlarga tashqi bo‘ysunishi bilangina cheklanmaydi, balki o‘z vazifasini anglash, mustaqil qaror qabul qilish, faoliyat natijalarini baholash va yuzaga kelgan oqibatlar uchun javob bera olish qobiliyatini ham qamrab oladi.

Mazkur sifatni shakllantirishda ta’lim muassasalarining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Chunki maktab, kollej va oliy ta’lim muassasasi yoshlar bilim oladigan maskan bo‘lish bilan bir qatorda, ularning ijtimoiy munosabatlari, xulq-atvori, qadriyatlari va kundalik odatlari shakllanadigan muhim tarbiyaviy muhit hisoblanadi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida ta’lim muassasalarida daraxtlarni parvarishlash uchun o‘quvchi va talabalarni mas’ul etib biriktirish amaliyoti ushbu fikrning yaqqol namunasidir. Har bir daraxtga mas’ul shaxsning ism-familiyasi ko‘rsatilgan yorliq o‘rnatilishi yoshlarni tabiatga befarq bo‘lmaslikka, o‘z zimmasidagi vazifani muntazam bajarishga va umumiy makon uchun javobgarlikni his etishga undaydi.

Bunday faoliyatning tarbiyaviy samarasi faqat daraxt ekish yoki hududni obodonlashtirish natijasi bilan belgilanmaydi. Uning asosiy pedagogik qiymati yoshlarning tabiatga munosabati, tashabbuskorligi, intizomi, mustaqilligi va ijtimoiy daxldorlik hissida yuz beradigan o‘zgarishlar bilan belgilanadi.

Shu nuqtayi nazardan, rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimlarida qo‘llaniladigan amaliy tarbiya shakllarini o‘rganish hamda ularni milliy ta’lim muhitiga moslashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi va metodologiyasi

Tadqiqotning maqsadi maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida yoshlarning ijtimoiy mas’uliyatini amaliy faoliyat orqali rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini antroposentrik yondashuv asosida ochib berish, xalqaro tajribaning muhim jihatlarini aniqlash va milliy ta’lim amaliyoti uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatga asoslangan yondashuv, ijtimoiy hamkorlik, tarbiya va ta’limning uzviyligi hamda barqaror rivojlanish ta’limi tamoyillari tashkil etadi.

Maqolani tayyorlashda ilmiy-pedagogik adabiyotlar va ta’limga oid xalqaro manbalarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, pedagogik kuzatish uchun nazariy mezonlarni belgilash hamda amaliy tavsiyalarni tizimlashtirish usullaridan foydalaniladi.

Mazkur maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega. Shu sababli unda keltirilgan pedagogik mexanizmlar amaliyotda samaradorligi maxsus empirik tadqiqot orqali o‘lchangan natijalar sifatida emas, balki mavjud manbalar tahlili va pedagogik mantiqqa asoslangan tavsiyalar sifatida talqin etiladi.

1. Ijtimoiy mas’uliyat va antroposentrik yondashuvning nazariy asoslari

Antroposentrik yondashuv ta’lim-tarbiya jarayonida inson shaxsini, uning ehtiyojlari, qobiliyatlari, qadriyatlari, hayotiy tajribasi va o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarini markazga qo‘yadi. Bunda o‘quvchi yoki talaba pedagogik ta’sirning passiv obyekti sifatida emas, balki o‘z rivojlanishida faol ishtirok etadigan subyekt sifatida qaraladi.

Mazkur yondashuv nuqtayi nazaridan ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish yoshga tayyor qoidalarni singdirish yoki vazifalarni majburiy bajarishga erishish bilan cheklanmasligi kerak. Aksincha, yoshlarning vazifa mazmunini tushunishi, uning

zaruratini anglashi, faoliyat usullarini tanlashda ishtirok etishi va natijalarni mustaqil baholashiga sharoit yaratish lozim.

Ijtimoiy mas’uliyatni quyidagi o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlar orqali tavsiflash mumkin:

1. Kognitiv tarkibiy qism — shaxsning o‘z vazifalari, ijtimoiy me’yorlar, huquq va majburiyatlar hamda faoliyat oqibatlari to‘g‘risidagi bilimlari.

2. Qadriyatli-motivatsion tarkibiy qism — jamiyatga foyda keltirish, tabiatni asrash, boshqalarning manfaatlarini hurmat qilish va o‘z vazifasini vijdonan bajarishga bo‘lgan ichki ehtiyoj.

3. Xulq-atvorli tarkibiy qism — topshiriqlarni o‘z vaqtida va sifatli bajarish, kelishilgan qoidalarga amal qilish, hamkorlik qilish hamda faoliyat natijalarini nazorat etish.

4. Refleksiv tarkibiy qism — shaxsning o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilishi, kamchiliklarini aniqlashi va kelgusi faoliyatini takomillashtirishi.

Ushbu tarkibiy qismlarning birligi ijtimoiy mas’uliyatning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Masalan, daraxtni parvarishlashga biriktirilgan talaba uning biologik ehtiyojlari haqida ma’lumotga ega bo‘lishi, uni asrash zaruratiga ishonishi, belgilangan vaqtda parvarish ishlarini bajarishi va daraxtning holatini muntazam kuzatib borishi lozim. Shundagina bir martalik topshiriq shaxsiy odat va ichki mas’uliyatga aylanishi mumkin.

Demak, mas’uliyatni rivojlantirishning muhim pedagogik sharti — bilim, e’tiqod va amaliy xatti-harakat o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlashdir.

2. Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimida yoshlarning amaliy faoliyati va mas’uliyat tarbiyasi

Xalqaro ta’lim tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirishda faqat nazariy mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolmasdan, ularni ta’lim muassasasining kundalik faoliyati, jamoaviy vazifalar va real muammolarni hal etish jarayonlariga jalb qilish muhim o‘rin tutadi. Bunda turli mamlakatlarning ta’lim tizimlari o‘ziga xos tashkiliy shakllardan foydalanadi.

2.1. Yaponiya tajribasi: umumiy makon uchun javobgarlik

Yaponiya maktablarida o‘quvchilarning kundalik hayot bilan bog‘liq vazifalarni bajarishi ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning muhim shakllaridan biri hisoblanadi. Ayrim maktablarda o‘quvchilar sinfxonalar, yo‘laklar va umumiy foydalanish joylarini tozalashda, tushlikni tarqatish va undan keyingi tartibni saqlashda navbat bilan ishtirok etadilar. Shuningdek, sinf vazifalari va o‘quvchilar qo‘mitalari orqali jamoaviy ishlar tashkil etiladi [1; 2].

Mazkur tajribaning pedagogik ahamiyati shundaki, o‘quvchi ta’lim muassasasini faqat xizmatlardan foydalanadigan joy sifatida emas, balki o‘zi ham uning tartibi va farovonligiga hissa qo‘shadigan umumiy makon sifatida qabul qiladi.

Masalan, sinfxonani toza saqlashga mas’ul o‘quvchi topshiriqni bajarish orqali mehnatning qadri, jamoa manfaatlari va umumiy mulkka ehtiyotkor munosabatning mazmunini amalda anglaydi. Navbatchilik, jihozlarni asrash va jamoaviy tadbirlarda qatnashish esa vazifani boshqalarga yuklamasdan, o‘z hissasini qo‘shish odatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bu tajribani O‘zbekiston ta’lim muassasalarida qo‘llashda o‘quvchilar va talabalarni sinfxonalar, kutubxonalar, laboratoriyalar, sport maydonchalari hamda yashil hududlarni asrash bo‘yicha yoshiga mos va xavfsiz vazifalarga jalb qilish mumkin. Bunda faoliyat jazolash yoki bepul mehnatni majburlash vositasiga aylanmasligi, balki ta’limiy maqsad, o‘zaro hurmat va teng ishtirok tamoyillariga asoslanishi lozim.

2.2. Finlyandiya tajribasi: mustaqillik, ishtirok va o‘z faoliyatini baholash

Finlyandiya ta’lim tizimida o‘quvchilarning bilim olishi bilan bir qatorda ularning faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi va o‘z ta’limi uchun mas’uliyatni bosqichma-bosqich o‘z zimmasiga olishi muhim hisoblanadi. Finlyandiya Milliy ta’lim agentligining milliy o‘quv dasturiga oid materiallarida o‘quvchilarning ishtirokini kuchaytirish, mazmunli o‘qishni ta’minlash, maqsadlarni belgilash, muammolarni hal qilish va o‘z natijalarini baholashga e’tibor qaratiladi [3].

Umumiy o‘rta ta’limdan keyingi bosqichda ham o‘quvchilarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari orqali ta’lim muassasasi hayotida ishtirok etishi uchun imkoniyatlar mavjud.

Masalan, Finlyandiyada yuqori o‘rta ta’lim o‘quvchilarining vakillik organlari hamkorlikni rivojlantirish va o‘quvchilar manfaatlarini ifodalashga xizmat qiladi [4].

Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, yoshlarning mas’uliyatini rivojlantirishda ularga faqat tayyor vazifalarni topshirish emas, balki muammoni aniqlash, maqsad qo‘yish, faoliyat rejasini ishlab chiqish va natijalarni baholash imkoniyatini berish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, ta’lim muassasasidagi suv sarfini kamaytirish yoki chiqindilarni saralash loyihasida talabalar dastlab mavjud holatni o‘rganadilar, keyin takliflar ishlab chiqadilar, vazifalarni taqsimlaydilar va erishilgan natijalarni baholaydilar. Bunday jarayonda mas’uliyat tashqi nazoratdan ko‘ra, ongli tanlov va faol ishtirok bilan mustahkamlanadi.

2.3. Barqaror rivojlanish ta’limi: xalqaro yondashuv

YUNESKOning barqaror rivojlanish ta’limiga oid materiallarida ta’lim muassasasini faqat bilim beriladigan joy sifatida emas, balki barqaror rivojlanish tamoyillari kundalik boshqaruv, o‘qitish, infratuzilma va jamoatchilik bilan hamkorlikda namoyon bo‘ladigan yaxlit muhit sifatida tashkil etish zarurligi ta’kidlanadi [5].

Ushbu yondashuvning muhim jihati — ta’lim mazmuni bilan kundalik amaliyotning uyg‘unligidir. Agar darslarda tabiatni asrash, resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy hamkorlik haqida ma’lumot berilsa-yu, ta’lim muassasasining o‘zida ushbu tamoyillarga amal qilinmasa, o‘rganilgan bilimning amaliy xulq-atvorga aylanishi qiyinlashadi.

Shu sababli maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida ekologik mas’uliyatni rivojlantirish uchun chiqindilarni saralash, suv va elektr energiyasini tejash, ko‘kalamzorlashtirish, daraxtlarni parvarishlash hamda mahalliy ekologik muammolarni o‘rganish ishlari ta’lim jarayoni bilan uzviy bog‘lanishi lozim.

Xalqaro tajribadan kelib chiqadigan umumiy xulosa shuki, mas’uliyat tarbiyasi yoshlarni real vazifalarga jalb qilish, ularga mustaqillik berish, jamoaviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va faoliyat natijalarini tahlil qilish imkoniyatini yaratish orqali kuchaytirilishi mumkin. Biroq Yaponiya yoki Finlyandiyadagi ayrim amaliyotlarni barcha rivojlangan mamlakatlarga xos yagona model sifatida talqin etish to‘g‘ri emas. Har bir mamlakat tajribasi o‘zining tarixiy, madaniy va institutsional sharoitlari bilan bog‘liq.

3. Maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida amaliy faoliyat orqali mas’uliyatni shakllantirish

Yoshlarning ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish ta’limning turli bosqichlarida izchil va yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi zarur. Bunda vazifalarning murakkabligi, mustaqillik darajasi va faoliyat natijalarini baholash usullari ta’lim oluvchilarning imkoniyatlariga muvofiq belgilanadi.

3.1. Maktab ta’limida mas’uliyat tarbiyasi

Maktab davri kundalik odatlar, intizom, jamoa bilan munosabat va tabiatga ehtiyotkor munosabat shakllanadigan muhim bosqichdir. Shu sababli o‘quvchilarni yoshiga mos amaliy faoliyatlarga muntazam jalb qilish maqsadga muvofiq.

Maktab sharoitida quyidagi faoliyat yo‘nalishlaridan foydalanish mumkin:

– **Sinf va maktab muhitini asrash:** o‘quv qurollari, partalar, kitoblar va umumiy jihozlardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish.

– **Ekologik navbatchilik:** sinfdagi o‘simliklarni parvarishlash, chiqindilarni tegishli idishlarga tashlash va suvni tejash qoidalariga rioya etish.

– **Jamoaviy loyihalar:** maktab hovlisini ko‘kalamzorlashtirish, ekologik targ‘ibot materiallarini tayyorlash va tabiatni muhofaza qilish tadbirlarida ishtirok etish.

– **O‘zaro yordam:** sinfdoshlar bilan hamkorlik qilish, umumiy vazifalarni kelishilgan tartibda bajarish va jamoaviy natija uchun hissa qo‘shish.

Mazkur faoliyatlar orqali o‘quvchilarda tartiblilik, mehnatsevarlik, o‘zaro hurmat va umumiy manfaatlarni hisobga olish ko‘nikmalari shakllanishi mumkin.

Bunda pedagogning vazifasi faqat topshiriq berishdan iborat bo‘lmasligi kerak. O‘qituvchi vazifaning mazmunini tushuntirishi, uning bajarilishiga zarur sharoit yaratishi, o‘quvchining tashabbusini qo‘llab-quvvatlashi va erishilgan natijalarni muhokama qilishi lozim.

3.2. Kollej va professional ta’limda mas’uliyatni rivojlantirish

Professional ta’lim bosqichida ijtimoiy mas’uliyat kasbiy odob, mehnat intizomi, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va bajarilgan ish sifati uchun javobgarlik bilan chambarchas bog‘lanadi.

Kollej yoki professional ta’lim muassasasi o‘quvchilari nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar, ustaxona ishlari, ishlab chiqarish amaliyoti va jamoaviy loyihalar orqali mustahkamlaydilar. Shu jarayonda har bir o‘quvchiga aniq vazifa, kutilayotgan natija va bajarish mezonlarini belgilash muhim.

Masalan, texnik yo‘nalishda tahsil olayotgan o‘quvchi ish jihozlarini belgilangan tartibda saqlash, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va bajarilgan ish sifatini tekshirishga mas’ul bo‘lishi mumkin. Axborot texnologiyalari yo‘nalishida esa jamoaviy loyiha uchun mas’uliyatni taqsimlash, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash va vazifalarni belgilangan muddatda bajarish kabi ko‘nikmalar rivojlantiriladi.

Professional ta’limda mas’uliyatning muhim ko‘rsatkichi — o‘quvchining topshiriqni shunchaki bajarishi emas, balki uning sifati, xavfsizligi va natijasi haqida ongli ravishda qayg‘urishidir.

Shu bilan birga, jamoaviy amaliyotlarda o‘quvchilar o‘zaro yordam, mehnat taqsimoti va bajarilgan ish uchun hisobdorlik tamoyillarini o‘zlashtiradilar. Bu esa kelajakdagi kasbiy faoliyatda ishonchli hamkor bo‘lish uchun zarur shartlardan biridir.

3.3. Oliy ta’limda ijtimoiy va kasbiy mas’uliyat

Oliy ta’lim bosqichida talabaning ijtimoiy mas’uliyati yanada murakkab mazmun kasb etadi. Chunki talaba mustaqil fikrlash, ilmiy izlanish, kasbiy qarorlar qabul qilish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlanadi.

Oliy ta’lim muassasalarida quyidagi amaliy yo‘nalishlar orqali mas’uliyatni rivojlantirish mumkin:

– **Ekologik loyihalar:** daraxtlarni parvarishlash, yashil hududlarni monitoring qilish, suv va energiya sarfini o‘rganish hamda ekologik muammolar bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

– **Ilmiy mas’uliyat:** akademik halollik qoidalariga amal qilish, manbalardan to‘g‘ri foydalanish, tadqiqot natijalarini xolis taqdim etish va ilmiy etika talablariga rioya qilish.

– **Jamoatchilik faoliyati:** ko‘ngillilik dasturlari, ma’rifiy tadbirlar, mahalla bilan hamkorlik va ijtimoiy muammolarni hal etishga qaratilgan tashabbuslarda qatnashish.

– **Kasbiy amaliyot:** ishlab chiqarish amaliyoti va loyihalarda belgilangan vazifalarni bajarish, mehnat xavfsizligiga rioya qilish hamda jamoa oldidagi majburiyatlarni bajarish.

– **Talabalar o‘zini o‘zi boshqaruvi:** ta’lim muhitini yaxshilashga doir takliflar ishlab chiqish, tadbirlarni tashkil etish va qabul qilingan qarorlar ijrosini kuzatish.

Bunday faoliyatlar talabalarda nazariy bilimni amaliy tajriba bilan bog‘lash, tashabbuskorlik, mustaqil qaror qabul qilish, jamoa bilan ishlash va o‘z faoliyatini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bunda ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish kasbiy tayyorgarlikdan ajratilgan qo‘shimcha tarbiyaviy vazifa sifatida emas, balki mutaxassisning kasbiy kompetensiyasi tarkibidagi muhim sifat sifatida qaralishi lozim.

4. “Yashil makon” loyihasi — ekologik va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishning amaliy modeli

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan “Yashil makon” umummilliy loyihasi ta’lim muassasalarida ekologik madaniyatni yuksaltirish va yoshlarni atrof-muhitni muhofaza qilishga jalb etish uchun muhim tarbiyaviy imkoniyat yaratadi.

Ta’lim muassasasi hududidagi mevali va manzarali daraxtlarni o‘quvchi yoki talabalarga biriktirish, har bir daraxtga mas’ul shaxsning ism-familiyasi ko‘rsatilgan yorliq o‘rnatish va muntazam parvarish ishlarini tashkil etish orqali yoshlarning tabiatga munosabatini kundalik faoliyat bilan bog‘lash mumkin.

Ushbu amaliyotning pedagogik mexanizmini quyidagi ketma-ketlikda ifodalash mumkin:

Birinchi bosqich — mas’uliyatni anglash. Talaba o‘ziga biriktirilgan daraxtning holati, parvarish ehtiyojlari va ekologik ahamiyati haqida ma’lumot oladi. Bu bosqichda vazifaning mazmuni va zarurati tushuntiriladi.

Ikkinchi bosqich — faoliyatni rejalashtirish. Daraxt turiga va mavsumga qarab parvarish jadvali ishlab chiqiladi. Sug‘orish, tuproq holatini kuzatish va zarur holatlarda mutaxassisga murojaat qilish tartibi belgilanadi.

Uchinchi bosqich — amaliy ijro. Talaba belgilangan vazifalarni muntazam bajaradi, daraxtning holatini kuzatadi va yuzaga kelgan muammolar haqida mas’ul xodimga xabar beradi.

To‘rtinchi bosqich — monitoring va hamkorlik. Talaba o‘z faoliyatini qayd etib boradi, zarur hollarda guruhdoshlari va mutaxassislar bilan hamkorlik qiladi.

Beshinchi bosqich — refleksiya va natijalarni baholash. Muayyan davr yakunida bajarilgan ishlar, daraxtning holati, uchragan qiyinchiliklar va kelgusi vazifalar tahlil qilinadi.

Bu jarayon orqali ekologik bilimlar amaliy tajriba bilan boyiydi, mas’uliyat esa bir martalik topshiriqdan muntazam faoliyatga o‘tadi.

Mazkur modelda yorliqning vazifasi ham alohida ahamiyatga ega. U mas’ul shaxsni aniqlash va vazifani eslatish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Biroq yorliqning o‘zi mas’uliyatni shakllantirish uchun yetarli emas. Buning uchun talabaning ichki motivatsiyasi, aniq parvarish rejasi, pedagogik ko‘mak va natijalarni tahlil qilish tizimi zarur.

Shuningdek, daraxtning qurib qolishi yoki rivojlanishidagi muammolarni avtomatik ravishda talabaning mas’uliyatsizligi bilan izohlash mumkin emas. Bunda ob-havo, sug‘orish tizimi, tuproq xususiyatlari va boshqa tashqi omillar ham hisobga olinishi kerak. Shu sababli baholashda faqat yakuniy natija emas, balki talabaning vazifalarni qay darajada to‘g‘ri va muntazam bajargani ham e’tiborga olinishi lozim.

“Yashil makon” tashabbusini yanada samarali tashkil etish uchun uni biologiya, ekologiya, geografiya, kimyo va boshqa fanlarning amaliy mashg‘ulotlari bilan bog‘lash mumkin. Masalan, talabalar daraxtlarning o‘sish sharoitlarini o‘rganishi, sug‘orish usullarini taqqoslashi, yashil hududlarning ekologik ahamiyatini tahlil qilishi va kuzatuv natijalarini ilmiy hisobot shaklida rasmiylashtirishi mumkin.

Shu tariqa, ekologik tashabbus nafaqat tarbiyaviy tadbir, balki fanlararo ta’lim, amaliy tadqiqot va ijtimoiy faollikni birlashtiruvchi pedagogik loyihaga aylanadi.

5. Yoshlarning ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari

Xalqaro tajriba va milliy ta’lim amaliyotini tahlil qilish asosida yoshlarning ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirishda o‘zaro bog‘liq bir nechta pedagogik mexanizmlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

5.1. Shaxsiy mas’uliyatni aniq vazifalar orqali shakllantirish

Har bir o‘quvchi yoki talaba o‘zining vazifasi, uni bajarish muddati, kutilayotgan natija va baholash mezonlarini tushunishi lozim. Vazifalarning noaniqligi mas’uliyatning shakllanishini qiyinlashtiradi.

Masalan, “universitet hududini obodonlashtirishda ishtirok etish” kabi umumiy topshiriq o‘rniga, “biriktirilgan daraxtning holatini haftada bir marta kuzatish va belgilangan qaydlarni yuritish” kabi aniq vazifa berilishi mumkin.

Bunda vazifa talabaning yoshi, sog‘lig‘i, imkoniyatlari va ta’lim yuklamasiga mos bo‘lishi zarur.

5.2. Mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini yaratish

Antroposentrik yondashuv talabaning faol subyekt sifatida shakllanishini nazarda tutadi. Shu sababli yoshlar faqat ko‘rsatmalarni bajaruvchi emas, balki faoliyatni rejalashtirish va takomillashtirishda qatnashuvchi ishtirokchilar bo‘lishi kerak.

Masalan, ekologik guruh a’zolari ta’lim muassasasida suv sarfini kamaytirish bo‘yicha muammoni mustaqil aniqlab, bir nechta yechimni taklif qilishi va ularning afzalliklarini tahlil qilishi mumkin.

Bunday faoliyat mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik va qarorlarning oqibatini hisobga olish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

5.3. Jamoaviy hamkorlik va o‘zaro hisobdorlik

Ijtimoiy mas’uliyat individual vazifalarni bajarish bilan birga, jamoa manfaatlarini hisobga olishni ham talab etadi. Shu sababli guruhli loyihalarda har bir ishtirokchining vazifasi aniq belgilanishi va umumiy natija uchun hamkorlik mexanizmi yaratilishi lozim.

Jamoaviy ish jarayonida yoshlar o‘zaro yordam ko‘rsatish, kelishmovchiliklarni muhokama orqali hal etish, vazifalarni adolatli taqsimlash va boshqalarning mehnatini qadrlashni o‘rganadilar.

5.4. Faoliyat natijalarini muntazam tahlil qilish

Mas’uliyatni rivojlantirishda qayta aloqa va refleksiya muhim o‘rin tutadi. Yoshlar bajargan ishlarining natijalarini ko‘rishi, yuzaga kelgan qiyinchiliklarni aniqlashi va kelgusi faoliyatni yaxshilash yo‘llarini belgilashi kerak.

Buning uchun faoliyat kundaligi, kuzatuv varaqasi, loyiha hisoboti, o‘zini o‘zi baholash va guruh muhokamalaridan foydalanish mumkin.

Bunda baholash faqat xatolarni aniqlash yoki jazolashga qaratilmasligi, balki rivojlanish imkoniyatlarini ko‘rsatishi lozim.

5.5. Ichki motivatsiya va ijobiy namuna

Tashqi nazorat ayrim vazifalarning bajarilishini ta’minlashi mumkin, biroq mas’uliyatning barqaror sifatga aylanishi uchun ichki motivatsiya zarur.

Pedagoglar, ta’lim muassasasi rahbarlari va jamoatchilik vakillarining o‘z vazifalariga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lishi yoshlar uchun amaliy namuna vazifasini bajaradi. Shuningdek, yoshlarning tashabbuslarini e’tirof etish, erishilgan natijalarni muhokama qilish va foydali g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlash ularning faol ishtirokini rag‘batlantiradi.

6. Ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish samaradorligini baholash mezonlari

Ta’lim muassasalarida mas’uliyat tarbiyasini izchil tashkil etish uchun uning natijalarini baholash mezonlarini belgilash zarur. Bunda faqat tadbirlarda qatnashganlar soni yoki bajarilgan ishlar hajmi bilan cheklanib qolmaslik kerak.

Quyidagi mezonlardan foydalanish tavsiya etiladi:

Mezon	Baholashda e’tibor beriladigan jihatlar
Mas’uliyatni anglash	Vazifaning maqsadi va ijtimoiy ahamiyatini tushuntira olishi
Intizom va muntazamlik	Belgilangan vazifalarni kelishilgan muddatda bajarishi
Mustaqillik	Muammolarni aniqlashi va asoslangan takliflar berishi
Hamkorlik	Jamoada ishlashi, boshqalarning fikrini hurmat qilishi
Tashabbuskorlik	Ijtimoiy foydali yangi g‘oyalarni ilgari surishi
Refleksiya	O‘z faoliyatini tahlil qilishi va kamchiliklarni bartaraf etishga intilishi
Amaliy natija	Faoliyat natijasining sifatini va barqarorligini ko‘rsatishi

Mazkur mezonlar asosida o‘quvchi yoki talabaning rivojlanish dinamikasini aniqlash mumkin. Masalan, ekologik loyiha boshlanishidan oldin va undan keyin o‘tkaziladigan so‘rovlar, kuzatuvlar va o‘zini o‘zi baholash natijalarini taqqoslash orqali mas’uliyatga oid qarashlar va xulq-atvordagi o‘zgarishlarni o‘rganish mumkin.

Biroq bunday baholash natijalari faqat tegishli ma’lumotlar amalda to‘plangan va tahlil qilingan taqdirdagina empirik xulosa sifatida taqdim etilishi lozim.

7. Milliy ta’lim amaliyoti uchun takliflar

Xalqaro tajribaning tegishli jihatlarini O‘zbekistonning milliy qadriyatlari, ta’lim tizimi va ijtimoiy sharoitlariga moslashtirish asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga qaratilgan yillik amaliy faoliyat rejasini ishlab chiqish zarur. Rejada ekologik tashabbuslar, jamoat xizmatlari, kasbiy loyihalar va o‘zini o‘zi boshqarish faoliyatlari o‘zaro uyg‘unlashtirilishi lozim.

Ikkinchidan, har bir amaliy loyiha aniq maqsad, mas’ullar, bajarish muddati, resurslar va natijalarni baholash mezonlariga ega bo‘lishi kerak. Bu yoshlarning vazifalarni ongli qabul qilishi va faoliyat natijalarini tushunishiga yordam beradi.

Uchinchidan, o‘quvchilar va talabalarni faoliyatni rejalashtirish jarayoniga jalb etish lozim. Yoshlarning takliflarini tinglash, qarorlarni muhokama qilish va ularga yoshiga mos mustaqillik berish mas’uliyatni ichki ehtiyoj sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, ekologik faoliyatni fanlararo ta’lim bilan bog‘lash maqsadga muvofiq. “Yashil makon” loyihasi doirasida biologik kuzatuvlar, suv sarfi tahlili, tuproq holatini o‘rganish, chiqindilarni saralash va ekologik targ‘ibot kabi yo‘nalishlar amaliy mashg‘ulotlar bilan birlashtirilishi mumkin.

Beshinchidan, ta’lim muassasalari, oilalar, mahallalar, mahalliy tashkilotlar va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bunda yoshlarning faoliyati real ijtimoiy ehtiyojlarga yo‘naltirilishi va jamoatchilik manfaatlari bilan bog‘lanishi kerak.

Oltinchidan, mas’uliyatni baholashda jazolash va rasmiy hisobotbozlikdan ko‘ra, rivojlantiruvchi qayta aloqa, o‘zini o‘zi baholash va amaliy natijalarni tahlil qilish usullariga ustuvorlik berish lozim.

Yettinchidan, ta’lim muassasalarida barcha yoshlarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda faoliyat tashkil etilishi zarur. Ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish imkoniyatlari sog‘lig‘i, jismoniy imkoniyatlari yoki boshqa shaxsiy sharoitlari sababli muayyan vazifalarni bajara olmaydigan yoshlarni chetlashtirishga olib kelmasligi kerak.

Ushbu takliflarning tizimli amalga oshirilishi yoshlarning ijtimoiy mas’uliyatini alohida tadbir doirasidan chiqarib, ta’lim muassasasining kundalik hayoti va ta’lim-tarbiya jarayonining uzviy qismiga aylantirishga yordam beradi.

Xulosa

O‘tkazilgan nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Mazkur sifat shaxsning jamiyat oldidagi burchini anglash, o‘z faoliyatini ongli tashkil etish, mustaqil qaror qabul qilish, jamoaviy hamkorlik va faoliyat oqibatlari uchun javob bera olish qobiliyatlarini birlashtiradi.

Antroposentrik yondashuv asosida ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish uchun o‘quvchi va talabani ta’lim-tarbiya jarayonining faol ishtirokchisi sifatida tan olish, unga aniq vazifalar berish bilan birga, tashabbus ko‘rsatish, qaror qabul qilish va o‘z faoliyatini baholash imkoniyatini yaratish zarur.

Yaponiya ta’lim amaliyotidagi umumiy makon uchun javobgarlik va kundalik jamoaviy vazifalar, Finlyandiya ta’lim tizimidagi o‘quvchilar ishtiroki va mustaqil faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, YUNESKO ilgari surayotgan barqaror rivojlanish ta’limining yaxlit institutsional yondashuvi milliy ta’lim amaliyoti uchun muhim nazariy va amaliy yo‘nalishlarni ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida daraxtlarni o‘quvchi va talabalarga biriktirish, ularni muntazam parvarishlash va natijalarni kuzatib borish ekologik mas’uliyatni amaliy faoliyat bilan bog‘lashning istiqbolli shaklidir. Ushbu tashabbusning tarbiyaviy samarasi vazifalarning mazmunli tashkil etilishi, yoshlarning mustaqil ishtiroki, pedagogik ko‘mak va muntazam tahlil mexanizmlariga bog‘liq.

Shunday qilib, yoshlarning ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish uchun bilim, qadriyat, amaliy faoliyat va refleksiyani yagona pedagogik tizimda birlashtirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv kelajakda nafaqat o‘z kasbini puxta egallagan, balki jamiyat, davlat, milliy qadriyatlar va atrof-muhit oldidagi mas’uliyatini chuqur anglaydigan, faol va tashabbuskor shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Japan Educational Travel. Cleaning Time at Japanese Schools. Japan National Tourism Organization. URL: https://education.jnto.go.jp/en/school-in-japan/school-life-in-japan/cleaning-time-at-japanese-schools/

2. Government of Japan. Social Skills Nurtured Through a Culture of Autonomy and Collaboration in Japanese Schools. Highlighting Japan, December 2025. URL: https://www.gov-online.go.jp/hlj/en/december_2025/december_2025-03.html

3. Finnish National Agency for Education. National Core Curriculum for Primary and Lower Secondary (Basic) Education. URL: https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/national-core-curriculum-primary-and-lower-secondary-basic-education

4. Finnish National Agency for Education. What Is General Upper Secondary Education? URL: https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/what-general-upper-secondary-education

5. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris: UNESCO, 2020. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802

6. UNESCO-UNEVOC. Whole-Institution Approach. TVETipedia Glossary. URL: https://connect.unevoc.unesco.org/home/tvetipedia+glossary/lang=en/show=term/term=Whole-institution+approach